

**HOBUSEKASVATUSE
TEADUSLIKU UURIMISINSTITUUDI JA
TORI HOBUSEKASVANDUSE
KOGEMUSI
HOBUSTE ARETUSE ALALT**

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

49236

HOBUSEKASVATUSE
TEADUSLIKU UURIMISINSTITUUDI JA
TORI HOBUSEKASVANDUSE
KOGEMUSI
HOBUSTE ARETUSE ALALT

TOIMETANUD
PÖLLUMAJANDUSTEADUSTE KANDIDAAT
M. PÄRN

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1951

Käesoleva brošüüri on kirjutanud Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimis-
instituudi ja Tori Hobusekasvanduse töötajad I. Maripuu, O. Nuut, O. Tamm
ja G. Tehver.

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
18219

SISSEJUHATUS

Hobusekasvatusel on loomakasvatuse teiste harude hulgas tähtis koht. Ta peab varustama sotsjalistlikku põllumajandust elava veojõuga ja andma oma panuse riigikaitseks.

Partei ja valitsus osutavad vabariigi hobusekasvatuse arendamisele suurt tähelepanu, sest põllutöö ja transpordi mehhaniseerimise taseme tõstmisega ei vähene mingil juhul hobuse osatähtsus põllumajanduses ja rahvamajanduse teistes harudes ning riigikaitstes. Hobusekasvatuse põhiülesanneteks on hobuste arvu, tööjõudluse, vastupidavuse ja viljakuse suurendamine ning nende tüseduse ja kasvu tõstmine.

Nõukogude korra viljastavaates tingimustes on vabariigi hobusekasvatuse arendamisel saavutatud sõjajärgsel perioodil märkimisväärseid tulemusi. On kinnitatud hobusetõugude aretamise piirkonnad ja üle mindud ühtsele üleliidulisele hobuste boniteerimise süsteemile; on organiseeritud nõukogude eesrindlikul zootehnilisel teadusel põhjenev plaaniline hobuste ettevalmistamine paarituskampaaniaks; enne paariõhooaja algust toimub sugutäkkude ja -märade kontrollimine; on organiseeritud kunstliku seemendamise punkte; on alustatud massiliselt märade tiinuse varase kontrollimisega; toimub järjekindel masskaadri ettevalmistamine hobuste boniteerimise, kunstliku seemendamise, märade tiinuse varase kontrollimise alal; korraldatakse õppusi hobuste tõufarmide juhatajatele ja seppadele-hobuse- rautajatele.

1949. a. tõuloomade loenduse andmeil on Eesti NSV tõuhobustest 13,9% eesti, 72,0% tori ja 14,0% eesti ardenni tõugu. Ülejäänud 0,1% on traavid ja ratsahobused. Eesti hobuste aretuspiirkonnaks on Orissaare, Kuressaare, Hiiumaa ja Haapsalu rajoon, eesti ardenni hobuste aretuspiirkonnaks — Rakvere, Väike-Maarja, Kiviõli, Jõhvi, Tapa, Kose, Mustvee ja Loksa rajoon. Vabariigi ülejäänud rajoonid on määratud tori hobuste aretuspiirkonnaks.

Nagu loenduse andmeist nähtub, on vabariigi hobusetõugude hulgast arvukam ja enam levinud tori hobune. Viimane on universaalseks põllutõuhobuseks.

Tori hobune on levinud ja hinnatud mitte ainult Eesti NSV-s, vaid teda on viidud ka paljudesse teistesse vennasvabariikidesse,

nagu Vene NFSV-sse, Läti, Valgevene ja Kirgiisi NSV-sse, Abhaasia ning Udmurdi ANSV-sse. Vennasvabariikidest saadud andmeil arenevad ja töötavad tori hobused oma uutel elukohtadel hästi, annavad häid järglasi ning on kohanenud kiiresti oma uute kodude kliimaliste tingimustega.

Tori hobune on NSV Liidu valitsuse poolt määratud Pihkva, Leningradi, Novgorodi, Gorki ja paljude teiste oblastite hobuste parandajaks tõuks, kui tugev, mitmekülgne põllumajanduslik ja transpordihobune.

Väike sammutüübiline, väle, oma kehakaalu kohta tugeva veojõuga, vastupidav, vähenõudlik, pika ea ja suure sigivusega põhja metsahobuste rühma kuuluv eesti hobune ja keskmise suurusega, tšuse, massiivne, sammutüübiline eesti ardenni hobune on enam kohaliku tähtsusega. Kuid ka neid müüvad meie kolhoosid teiste vennasvabariikide kolhoosidele.

Tõuhobuste müügist saavad eesrindlikud hobusekasvatuskolhoosid suuri sissetulekuid. Põltsamaa rajooni Vorošiloviniimeline kolhoos sai näiteks 1950. aastal tõuhobuste müügist 136 tuhat rubla. Paide rajooni Uue-Ammuta kolhoos, Rapla rajooni Uue-Elu kolhoos ja Viljandi rajooni Sakala kolhoos said samal aastal igaüks üle 100 tuhande rubla. Kuna 50% tõuhobuste müügist saadavast rahast jaotatakse otseselt kolhoosnike poolt väljatöötatud normipäevadele, siis said näiteks Vorošiloviniimelise kolhoosi liikmed 1950. aastal iga normipäeva eest 3 rubla ainult tõuhobuste müügist laekunud sissetulekute arvel.

Sotsialistliku põllumajanduse kiire areng seab vabariigi hobusekasvatusele suuri ülesandeid. Põllu- ja rohumaakultuurid ning produktiivloomakasvatus on ainult siis võimelised andma kõrgeid toodanguid, kui kolhoosid ja sovhoosid on küllaldaselt määralt tagatud nii mehaanilise kui ka hobuveojõuga. Järjest süvenev agrotehnika vajab senisest tugevamaid ja vastupidavamaid hobuseid. Eeltoodud vajaduste seisukohalt tuleb hobuste arvu ja nende kvaliteeti pidevalt tõsta. Hobusekasvatuse Teaduslik Uurimisinstituut ja Tori Hobusekasvandus on oma tegevusega nende ülesannete teenistuses.

I. HOBUSEKASVATUSE TEADUSLIK UURIMISINSTITUUT KOOS TORI HOBUSEKASVANDUSEGA ON HOBUSTE ARETAMISE VABARIIKLIKUKS KESKUSEKS

1. Hobusekasvatuse Teaduslik Uurimisinstituut, tema ülesanded ja tegevus

Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumi Hobusekasvatuse Teaduslik Uurimisinstituut, mis asub koos Tori Hobusekasvandusega Vändra rajoonis, alustas oma tegevust pärast Suurt Isamaasõda 1945. a. Instituudil on kaks osakonda: aretusosakond ja füsioloogia-söötmissosakond. Uurimisülesannete edukaks lahendamiseks on instituudi juures hobuste kunstliku seemendamise punkt, kuna katsebaasina kasutatakse Tori Hobusekasvandust.

Instituudi uurimistöö toimub temaatilise plaani alusel, mis hõlmab vabariigi hobusekasvatuse arendamise tähtsamaid probleeme. Plaanis esinevad uurimiseks järgmised teemad:

1. Teaduslike aluste ja meetodite väljatöötamine vabariigi hobusetõugude (eesti, tori ja eesti ardenni tõug) parandamiseks valiku, söötmis-, treenimis- ja pidamistingimuste parandamise teel. Peamine rõhk asetatakse noorhobuste kasvu kiirendamisele ja organismi tugevdamisele, selleks et saavutada hobuste kõrget tööjõudlust ja pikendada nende elu- ning sigimisiga. Edasi selgitatakse parimaid tõuhobuste liine, selleks et nende abil tagada õiget paaridevalikut heade järglaste saamiseks.
2. Veterinaaralase uurimistööga selgitatakse ja õpitakse tundma vabariigis enamlevinud hobuste haigusi, selleks et leiutada meetodeid ja vahendeid nende tõrjeks.
3. Hobuste sigimise alal on ülesandeks leida meetodeid ja vahendeid:
  - a) sugutäkkude maksimaalse paarituskoormuse saavutamiseks ja paaritusea pikendamiseks,
  - b) sugumärade viljakuse tõstmiseks ja sigimisea pikendamiseks.

Nõukogude eesrindliku zootehnilise teaduse saavutused ja eesrindlike hobusekasvatajate tegelikud kogemused tõendavad, et hobuste tõuaretuse edu oleneb suguhobuste kõrgest tõulisest

väärtusest. Kõrge tõuline väärtus saavutatakse aga tugeva, mitmekesise ja täisväärtusliku söötmise, asjatundliku treenimise ning hea pidamisega.

Seda mitšuurinlikul aretusõpetusel põhinevat aretuskompleksi järgib suure hoole ja täpsusega instituudi teaduslike töötajate ja Tori Hobusekasvanduse tallimeeste ja treenerite kollektiiv. Akadeemik T. D. Lõssenko õpetab: „Pärilikkus on elava keha omadus vajada oma elamiseks, oma arenemiseks kindlaid tingimusi ja reageerida kindlakujuliselt ühtedele või teistele tingimustele“.¹ Edasi õpetab akadeemik T. D. Lõssenko: „Koduloomade tootlikkuse tõstmise ja olemasolevate tõugude täiustamise ning uute loomise aluseks on söödad ja pidamistingimused“.²

Organismi mõjutavad välistingimused on kaheksagused:

1. Otseselt inimesest sõltuvad, nagu söõtmine, pidamine, hooldamine ja treenimine.
2. Inimesest otseselt mittesõltuvad, nagu kliima ja mullastik.

Esimesse rühma kuuluvaid välistingimusi on loomakasvataval võimalik parandada. Selle järgi, kas on organismi mõjutavad välistingimused selle arenemisele soodsad või mittesoodsad, kujuneb ka loom. Soodsates elutingimustes, eriti noores eas, areneb looma organism tugevaks, vastupidavaks ja võimeliseks andma suurt toodangut. Vanemaill päritud head omadused kinnistuvad temas hästi ning ta parandab need täiskasvanuna ka oma järglastele kindlalt edasi.

Ebasoodsates elutingimustes loom kängub, ta muutub nõrgaks, haigustele vastuvõtlikuks, on nõrga tööjõudluse ja madala viljakusega. Vanemaill päritud, samuti ka eluajal omandatud majanduslikult head omadused ei kinnistu temas ja ta ei ole suuteline andma häid järglasi.

Loomakasvataja peab teadlik olema organismi nõudeist väliskeskkonnale ja vastavalt sellele looma niisugused tingimused, mis võimaldavad loomal kujuneda põlvkondade kestel järjest tugevamaks, tootvamaks ja viljakamaks.

2. Tori Hobusekasvandus ja tema ülesanded

Tori Hobusekasvandus on isemajandav ettevõte. Tal on eraldi põhikiri, iseseisev eelarve ja aruandlus. Hobusekasvatuse Teaduslikule Uurimisinstituudile on ta katsebaasiks.

Tori Hobusekasvanduse kogu maa-alala suurus on 840 ha, sealhulgas põllumaad 187 ha, kultuurheinamaad 180 ha ja karjamaad 186 ha. Ulejäänud 287 ha on kultiveerimata looduslik heinamaa ja turbaraba.

¹ Akad. T. D. Lõssenko, Agrobioloogia, Tartu, 1949, lk. 712.

² Sealsamas lk. 720.

Tori Hobusekasvandusel on kolm osakonda: tori, eesti ja eesti ardenni hobuste osakond, kusjuures tori hobuste osakond on kõige arvurikkam. Kasvanduse juurde kuulub ka veel riigi tõutäkkude reserv (üle vabariigi paarituspunktides asuvad Tori Hobusekasvandusele kuuluvad tõutäkkud). Tori Hobusekasvandusel on kokku (1951. a.) 380 tõuhobust, neist kohapeal 63 tori tõugu mära, 5 eesti tõugu mära, 2 eesti ardenni tõugu mära, 130 tõunoorhobust ja 5 tõutäkku (4 tori ning 1 eesti tõugu). Paarituspunktides asub 175 tõutäkku, neist 113 tori, 21 eesti ja 41 eesti ardenni tõugu. Tõuhobuste arvuline plaan täideti 1950. aastal 105%-liselt.

Tori Hobusekasvandus on tori hobuste aretustuumikuks, kellele kuulub parim tõumaterjal. Zootehnilise personali ja tallimeeste kollektiivi ühisel pingutusel toimub kasvanduses tori, eesti ja eesti ardenni hobuse tõu aretamine eliitmaterjali paljundamise ja üleskasvatamise teel, vastavalt paaritus- ja selektsiooniplaanile.

Kasvandus on tihedas kontaktis kolhooside ja sovhoosidega, keda ta varustab kõrgaretuse tõumaterjaliga. Kasvanduses üleskasvatatud täkkud paigutatakse kolme aasta vanuselt kolhooside tõufarmidesse ja paarituspunktidesse, kas pidamiseks lepingu alusel või müügi teel. Oma vajadusest ülejäävate märade väljaandmine toimub ainult müügi teel. Aastatel 1945—1949 taastati kasvanduses fašistlike okupantide poolt röövitud tõumärade koosseis. Neil aastail saadi välja anda paarituspunktidesse ainult 6—8 noort täkku aastas. Alates 1950. aastast müüakse kasvandusest iga aasta 15—20 noort märasälgu. Samal ajal noori täkke kas paigutatakse paarituspunktidesse või müüakse.

Tori Hobusekasvanduses peetakse ka veiseid ja sigu.

Veiste üldarv on 38, neist 20 lüpsilehma. Kasvatatakse puhtatõulist eesti mustakirju karja.

Karja piimatoodang, mis küündis 1939. a. 2800 kg-ni ühe lehma kohta, oli 1949. a. 20 lehma keskmisena 4067 kg ja tõusis 1950. a. 4177 kg-ni.

Lüpsja Elsa Juurikas lüpsis temale kinnistatud 10-lehmaliselt rühmalt keskmiselt 4403 kg piima iga lehma kohta. Karja rekordlehm Pisti toodang 1950. a. oli 6130 kg piima.

Seakasvatus, mis Tori Hobusekasvandusel varem puudus, organiseeriti 1948. a. Ka see loomakasvatuse haru sammub tõusuteed. Sigade üldarv on 33, neist 6 suguemist. Kasvatatakse eesti lontkõrvalisi sigu. Sigade talitaja Olga Leesmäe hooldamisel on suguemiste sigivus kõrge: 1949. ja 1950. a. saadi 6-lt emiselt keskmiselt 22 põrsast iga emise kohta aastas.

Tori Hobusekasvanduse 187 ha-line põllupind on jagatud 11-väljaliseks külvikorraks järgmiselt: 1. kesa ($\frac{1}{2}$ must-, $\frac{1}{2}$ viki-kesa), 2. talirukis (laudasõnnikuga), 3. oder, 4. esimese aasta põldhein, 5. teise aasta põldhein, 6. kaer, 7. kartul (laudasõnni-

kuga), 8. suvinisu, 9. esimese aasta põldhein, 10. teise aasta põldhein, 11. kaer.

Toiduviljade all on ainult 29 ha, ülejäänud põldudel kasvatakse söödakultuure.

Põllukultuuride hektaarisaagid on Tori Hobusekasvanduses olnud, võrreldes ümbruskonna majanditega, võrdlemisi kõrged:

Nii saadi 1950. aastal järgmisi keskmisi hektaarisaake:

Talirukist	24,7	ts	—	14	ha-lt
Suvinisu	24,3	"	—	15	"
Otra	21,0	"	—	17	"
Kaera	18,0	"	—	18	"
Söödajuurvilja	350,0	"	—	4,5	"
Kartulit	302,0	"	—	10,5	"
Põldheina	40,0	"	—	45	"
Kultuurniiduheina	23,0	"	—	126	"

Tori Hobusekasvandus on võetud üleliidulise põllumajandusnäituse kandidaadiks järgmiste saavutuste eest:

1. Märade varssamistel saadi 1949. aastal aasta algul olnud 51 mära kohta 46 varssa ehk 100 mära kohta 89,9 varssa; 1950. aastal saadi aasta algul olnud 62 mära kohta 57 varssa ehk 100 mära kohta 91,9 varssa.
2. Talirukkisaaki koguti 1949. aastal 18,8 ts ja 1950. aastal 24,7 ts teri hektaari kohta 14 ha-lt.
3. Kartulisaaki koguti 1949. aastal 205,8 ts ja 1950. aastal 302,0 ts hektaari kohta 10,5 ha-lt.

Hobusekasvandus on täitnud 1949. ja 1950. aasta riikliku plaani kõigis näitajais.

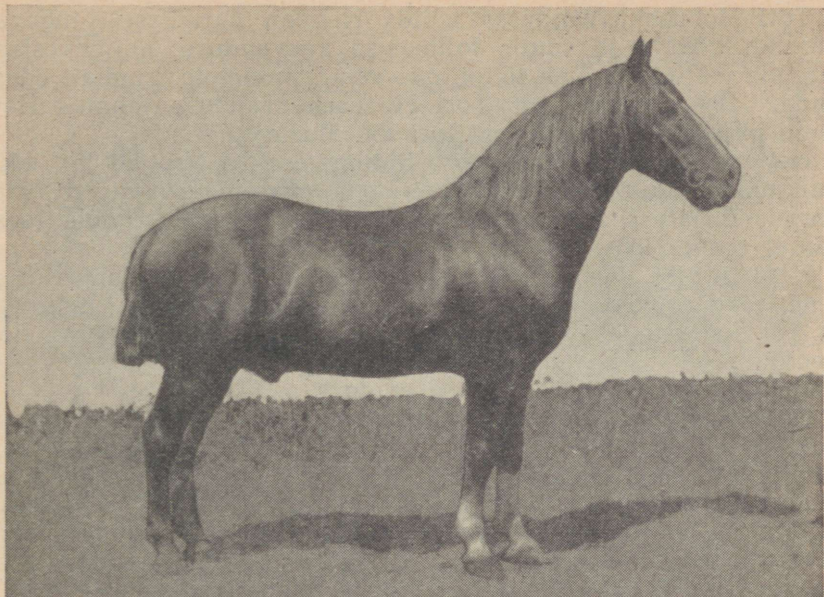
3. Tori Hobusekasvanduse asutamine ja tori hobuse kujunemise käik

Tori hobuse aretamine on tihedalt seotud Tori Hobusekasvandusega, mis asutati 1856. aastal.

Samal aastal osteti kasvandusele 50 eesti tõugu mära ja 8 noort tätku. Peale nende osteti 10 soome tõugu mära ja 3 tätku ning 3 araabia tõugu tätku.

Kõiki neid ristati omavahel. Need ristamised ei andnud aga soovitud tulemusi, sest järglased olid liiga kerged, mannetud, ebaühtlase kehaehitusega ja välimiku vigadega. Tõuvalik ja ristamised toimusid plaanitult ning ilma välistingimuste mõju ja tähtsust arvestamata.

Suurema, tusedama ja tugevama tööhobuse otsingul toodi kasvandusele 1862. aastal kaks ardenni tätku ja 10 ardenni mära. Neid kasutati ristamiseks eesti ja juba saavutatud segatõuliste hobustega. Ka see ei andnud olulisi tulemusi. Järglased olid sööda suhtes nõudlikumad kui eesti hobused. Jõudluskatsetelt osutusid ardennid ja nende ristanud-järglased oma veojõult, võrreldes eesti hobuste ja nende kehakaaluga, nõrgemaks.

Joonis 1. Tori hobusetõu esiisa täkk Hetman, sünd. 1886. aastal
(155 — 184 — 22,5)¹.

Hakati otsima jälle uut tõugu. 1877.—1889. aastal osteti kasvandusele kuus traaveltäkk. Neid kasutati paaritamiseks kuni 1896. aastani. Ka need ei andnud põllutööhobuseid.

Hobusekasvanduse töös valitses järjekindlusetus, hobusetõuge segati rahvamajanduse ning põllupidajate huve arvestamata. Kindla kava ja süsteemi puudumise tõttu ei teostunud ülesseatud eesmärk: alal hoida ja parandada tähelepanuväärivate omadustega kohalikku eesti hobust.

Teatav pööre toimus eesti hobuse parandamise töös möödunud sajandi 90-ndatel aastatel, mil Tori Hobusekasvandus omandas norfolk-roadsteri ristandtäku Hetmani. Täkk Hetman toodi Eesfisse Klementsovo Hobusekasvandusest Poolast. Enne Tori Hobusekasvandusse toomist oli ta Sangastes Valgamaal, Paluperas Tartumaal ning Lääne- ja Harjumaal, kus teda peale suurmaapidajate kasutasid märade paaritamiseks ka talupojad. Igal pool andis ta ühtlasi ja häid järglasi, mille tõttu Hetmani kuulsus levis kiiresti talupoegade hulgas.

Tänu sellele kuulsusele ning maapidajate pealekäimisele, otsustati kaotada Hetmaniga ka Tori Hobusekasvanduses. Kasvanduse juhatus ei ostanud kohe Hetmanit, vaid rentis ta kaheks aastaks (1892—1894), sest juhatus kartis uut sissekukkumist.

¹ Klambrites märgitud arvud tähendavad järjekorras: kõrgus turjalt, rinna ümbermõõt ja kämbla ümbermõõt.

Tori Hobusekasvanduses näitas Hetman haruldaselt tugevat pärandusvõimet ja suutis tollaegse kasvanduse mitmekesises märke materjalis oma tüüpi, mis vastas nõuetele, kindlalt edasi anda. 1894. aastal ostis Tori Hobusekasvanduse juhatus Hetmani päriseks ja temast sai tori tõu alustaja.

Hetman, sündinud 1886. a., oli tumeraudjas, saba ja lakk valkjamad, lauk, mõlemad eesjalad ja vasem tagajalg valged, kõrgus turjalt 155 sm, rinna übermõõt 184 sm, kämbla (eesääre) übermõõt 22,5 sm.

Hetman oli kehaehituselt tüse ja madalajalgne, kumerate roietega, pika rinnakorviga, õige pika laudjaga, tugevate jäsemete ja korrapäraste kõvade kapjadega, tugevate lihastega ning hea veojõudlusega. Hetmani välimiku puuduseks oli saabeljalgsus, mille ta pärandas ka oma järglastele.

Peab märkima, et Tori Hobusekasvanduse juhatus ei kasutanud küllaldaselt Hetmanit ega propageerinud ta omadusi. Nii sündis Tori Hobusekasvanduses Hetmanist: 1893. a. — 4 varssa (10% koguarvust); 1894. a. — 0; 1895. a. — 9 varssa (23,0%); 1896. a. — 16 varssa (41,0%); 1897. a. — 13 varssa (33,3%). Ka edaspidi kasutati Hetmanit tagasihoidlikult, eelistades teisetoülisi — ida-preisi, inglise täisverd, anglo-normanni, anglo-araabia, hannoveri ja ida-friisi täkke. Samuti kasutati ka Hetmani järglasi suhteliselt vähe. Erandi moodustasid täkud Harnisch TK 1726/22 T ja Heldenknabe TK 1543.

Seega kestis kasvanduses tõugude segamine edasi.

Talupojad eelistasid endiselt Hetmanit ja teiste norfolki täkude järglasi ning seetõttu kestis olemasoleva tõumaterjali kasutamine talundites edasi.

Samal ajal vajati vananenud ja väljalangenud täkkude remon-diks uusi täkke. 1913. aastal toodi selleks ida-friisi täkk Meinhard II 43 T¹, 1922. aastal Tello II 63 T ja Arend 64 T ning 1924. aastal Grant 240 T. Ida-friisi tõugu iseloomustavad keskmise tusedusega sammutüübilised hobused.

Kokku toodi Eestisse 1913.—1924. aastani 10 ida-friisi täkku. Neid kasutati nii Hetmani kui ka teiste norfolki täkkude mära-järglaste ja kohalike eesti märke paaritamiseks.

Ida-friisi täkkude kasutamise tagajärjel tori hobuse aretuses muutusid ristamisel saadud järglased kõrgejalgseteks, väikese rinnasügavusega, pika kerega, nõrkade eesjalgade, pudedate kapjade, kitsa laudja, lühikeste lamedate roietega, vähese vastupidavusega hobusteks, kes olid nõudlikud sööda ja hooldamise suhtes. Selle tõttu olid nad põllumajandusele vähe kõlblikud.

Järjekindlusetus tõuaretustöö juhtimises viis selleni, et 1925. aasta paiku kujutas tori hobune endast segu mitmesugustest ratsa- ja sõiduhobustest, mis olid saavutatud eesti hobuse baasil.

¹ T — tori hobuse tõumärk enne 1932. aastat.

Joonis 2. Täkk Hasso 129 T, sünd. 1920. aastal (157 — 163 — 193 — 21,0)¹. Isa — Hyperion, ema — Valdfrau.

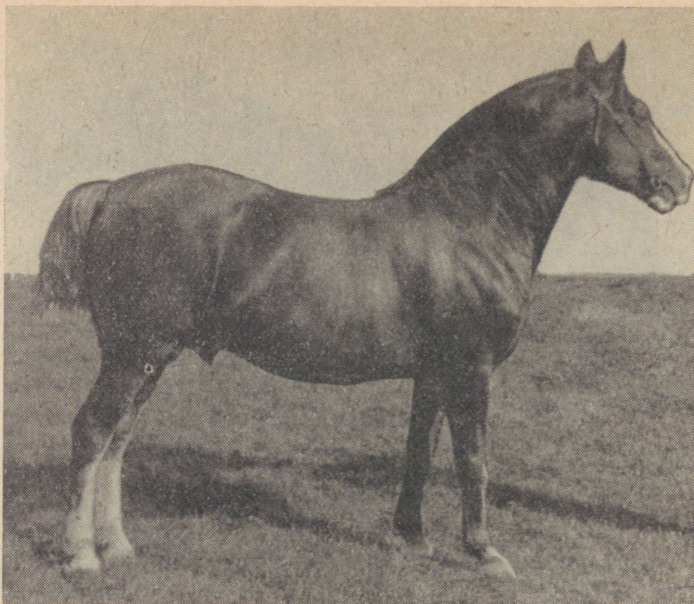
Selles kirevas tõugude segus oli osal tori hobustel siiski Hetmani häid omadusi. Ka polnud kadunud eesti hobuse tüüp, mis avaldus tugevas kehaehituses ja madalajalgsuses ning kohandumises siinsetele oludele (vähenõudlikkus sööda ja hooldamise suhtes).

Käsiteldaval ajajärgul seati tori hobuse aretamise eesmärgiks põllumajandusliku hobuse aretamine, kes oleks hästi kohanenud kohalikele oludele ja oleks keskmise suurusega (kõrgus turjalt 150—155 sm). Selle eesmärgi saavutamiseks kasutati Tori Hobusekasvanduses ja talupoegade hulgas laialdaselt Hetmani järglasi. Hetmani täkkjärglastest peeti väärtuslikemaks Hetmani pojapoega Heldenknabe II 133 T, Hetmani poegi Hyperion TK 1649 ja Harun 42 T, pojapoegi Hasso 129 T, Halis 348 T, Hason 403 T, Hernes 584 TB² ja Hingstar 317 T.

Tori hobuse ühtlasemaks muutmiseks eelistati hobuste märkimisel tõuraamatusse Hetmani ja teiste norfolki täkkude järglasi. Samuti hinnati kõrgelt neid, kelle eellaste hulgas esinesid eesti hobused. Aretusest eemaldati esmajärjekorras need, kes olid kiirusetüübilised ja põlvnesid inglise ja araabia täisveres-

¹ Klambrites märgitud arvud tähendavad järjekorras: kõrgus turjalt, kere pikkus, rinna ümbermõõt ja kämbla ümbermõõt.

² TB¹ — tori hobuse kergema tüübi tõumärk.

Joonis 3. Täkk Hingstar 317 T, sünd. 1927. aastal (157 — 165 — 192 — 22,5). Isa — Heldenknabe, ema — Maimu.

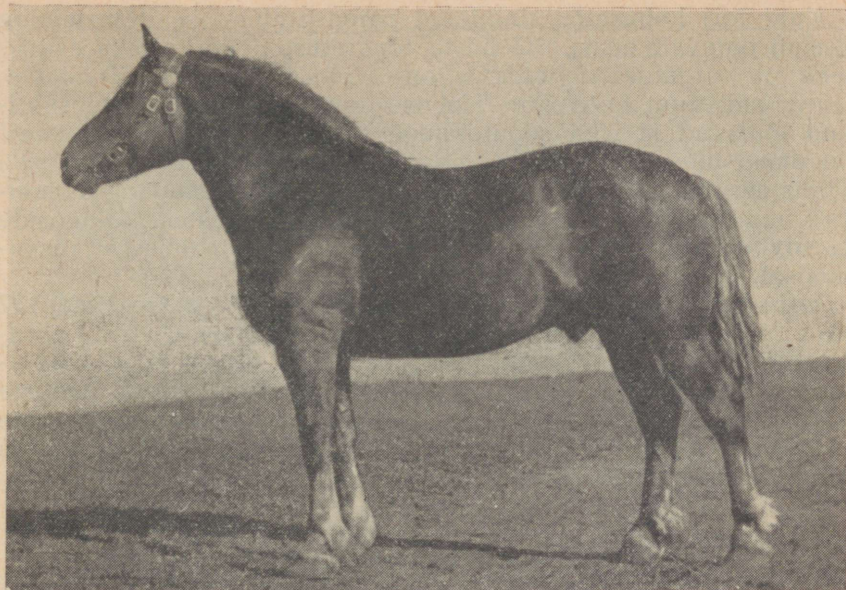
test, anglo-araabia, ida-preisi ja hannoveri hobustest. Järkjärgult püüti aretusest välja tõrjuda ka ida-friisi hobuste järglased.

Peamisteks komponentideks tori hobuse aretamisel said norfolki ja kohalik eesti hobune. *Teised tõjuti välja.*

Tori hobusel esines mõningaid soovimatuid jooni, nagu saabeljalgsus, lihastiku puudulik areng, eriti laudjal ja ristluul. Sugulusaretuse tõttu olid tori hobused suures enamuses muutunud veresugulasteks. Katsed Eestist leida takke verevärskendamiseks ja tõuaretuse edasiviimiseks ei õnnestunud. Neil põhjustel osutus vajalikuks mõned takud välismaalt sisse tuua. Kuna paremaid tulemusi tori hobuse aretamisel saadi norfolki hobustega, siis otsustati sisse tuua viis postjee-bretoni takku, kes põlvnevad norfolki tõust. Sissetoodud takud olid Uhke 573 TA¹, Virk 571 TA, Tugev 575 TA, Sammur 569 TA ja Loots 649 TA.

Verevärskenduse tulemused postjee-bretonidega osutusid headeks. Esimeses põlves saadi massiivseid, tugeva luustikuga ja arenenud lihastikuga hobuseid. Järgnevate põlvkondade järglased olid hea lihastikuga ning üldiselt Hetmani järglastele omast tüüpi.

¹ TA — tori hobuse raskema tüübi tõumärk.

Joonis 4. Täkk Halvak 1553 TA, sünd. 1946. aastal (158 — 164 — 212 — 22,5). Isa — Halis, ema — Vaika.

Saksa fašistlik okupatsioon lõi raskeid haavu Eesti NSV hobusekasvatusele. Fašistid röövisid tõuhobuste paremiku. Selle tagajärjeks oli hobuste arvu ja kvaliteedi järsk langus.

Saksa okupatsiooni tagajärjel vähenes hobuste üldarv Eesti NSV-s 22,36% võrra.

Okupatsioon halvas täielikult ka tõuaretustööd. Puudus võimalus korraldada hobuste jõudluskatseid ja näitusi. Oli takistatud hobuste märkimine tõuraamatusse. Okupandid püüdsid kuritahtlikult kõrvaldada aretusest tori tõugu eliitäkke, sellega takistades tõu kujundamist vastupidavamaks ja tusedamaks.

Kore-, jõu- ja mineraalsöötade puudus pidurdas noorhobuste kasvu ja arengut. Kunstväetiste puudusel langes kõikide heinaliikide väärtus ja saak. Söötade puudus tekitas tõuaretuses seisaku ja tagajärjeks oli hobuste jõudluse ning tõuomaduste järsk halvenemine.

Okupantide väljaajamise järel avanesid Eesti NSV-s laialdased võimalused hobuste aretamiseks. Nõukogude korra viljastavais tingimustes võimaldus süsteemikindla aretustööga, tsaristliku ja kodanliku aja stiihiliste kobamiste asemel, juba lühikese ajaga välja kujundada kindlatüübiline tori hobusetõug, kes on kõlblik nii põllutööks, transpordiks kui ka riigikaitse otstarbeks. 1950. aastal sai tori hobusetõug NSV Liidu Ministrite Nõukogu poolt ametliku tunnustuse.

Kuid tori hobusetõu sihikindel parandamine ja täiustamine kestab pidevalt edasi. Hobuste tõuaretustöö keskseteks asutisteks ja organisatsioonideks on Hobusekasvatuse Teaduslik Uurimisinstituut koos Tori Hobusekasvandusega, hobuste riiklikud tõulavad ja riigi sugutäkkude tallid. Igal neist asutistest on omad ülesanded, kuid koos Eesti NSV Põllumajanduse Ministeriumi Hobusekasvatuse Valitsusega suunavad ja juhiavad nad hobuste tõuaretustööd hobusekasvandustes, kolhooside ja sovhooside hobuste tõufarmides ja tarbehobuste kasvatamisel.

Vabariigi kolhoosides on käesoleva ajani organiseeritud 132 tori, 25 eesti ja 25 eesti ardenni hobuste tõufarmi. Neis kasvatatakse ülesseatud eesmärkide kohaselt tõuhobuseid. On kasutusele võetud uus, teiste vennasvabariikidega ühtne hobuste boniteerimise süsteem, 1947. a. alates korraldatakse tõuhobuste võimete tundmaõppimiseks ja aretustöö suunamiseks tõuhobuste jõudluskatseid, noorhobuste näitusi jne.

4. Tori hobuse kirjeldus ja tähtsamad omadused

Tori tõugu hobuste massiivis ilmneb selge tõutüübiline ühtsus, nii välimikult, värvuselt kui konstitutsioonilt. Tõu massiiv on tugeva, kuiva ja terve kehaehitusega, hästi arenenud lihastikuga, tugeva kondikavaga ja tugevate kuivade jalgadega. Kehaehituselt ja tüseduselt eristatakse tori hobusel kaht tüüpi:

- Raskematüübiline põllumajanduslik hobune, tõumärgiga TA, kompaktsuse indeksiga¹ 10 ja üle selle.
- Kergematüübiline põllumajanduslik hobune, tõumärgiga TB, kompaktsuse indeksiga 8,5 ja üle selle.

Praegusel ajal on tori hobuse mõõted järgmised:

		Kõrgus turjalt (kt.) sm	Kere pikkus (kpk.) sm	Rinna ümber- mõõt (rü.) sm	Kämbla ümber- mõõt (kü.) sm	Elus- kaal kg
Tä Kud	TA	154,9	162,6	198,2	22,1	669,7
"	TB	154,3	160,1	188,4	20,7	543,6
Mä rad	TA	154,2	162,7	194,7	21,5	572,9
"	TB	152,9	159,6	187,7	20,0	538,5

Tori tõugu hobuste eri tüübid võimaldavad selle tõu laiialdast kasutamist põllumajanduslikes ja transpordi töödes ning riigikaitses. Tori hobuste töövõime on kõrge. Raskematüübiliste

¹ Kompaktsuse indeks = $\frac{\text{kehakaal kg}}{\text{kõrgus turjalt} - 100 \text{ sm}}$

Joonis 5. Täkk Uhur 1625 TA, sünd. 1947. aastal (162 — 167 — 215 — 22,5). Eesti NSV hobuste maksimaalse veojõudluse katse tšempion 1950. a. Isa — Uhas, ema — Homi.

hobuste sammu keskmine kiirus on transpordil 6 km tunnis, sõidukiirus raskematüübilistel 13 km, kergematüübilistel 15 km tunnis.

Maksimaalse veojõudluse katsetel 1950. aastal saavutas suurima tulemuse täkk Halis 348 T, kes 21 aasta vanuselt vedas 151,5-meetrilisel vahemaal 11 094 kg-se koorma, mis oli 14,5 korda raskem Halise kehakaalust. Samal aastal vedas täkk Uhur 1625 TA kolmeaastasena 9030 kg-se koorma, mis oli 13,7 korda raskem tema kehakaalust.

Pikamaaveo- ja sõidukatsetel 1951. aastal, millest võttis osa 177 tõuhobust, neist 124 tori, 13 eesti ja 40 eesti ardenni tõugu, läbisid tori tõugu hobused veol 25 km vahemaa hariliku nelja rattaga töövankri ees, keskmise koormaga 1346 kg, keskmiselt 3 tunni 46 minuti 2,7 sekundiga. Kiireimat aega näitas Põltsamaa rajooni Lössenko-nimelise kolhoosi mära Siru, kellel kulus 25 km läbimiseks 3 tundi, 9 minutit ja 40 sekundit ehk 7,9 km tunnis. Samal päeval, pärast vedu, kolmetunnise puhkuse ja söötmise järel, läbisid samad hobused traavisõidul sama vankriga, millel nüüd oli koormaks 369 kg, 25 km-se vahemaa keskmiselt 1 tunni, 31 minuti ja 8,9 sekundiga. Kiireimaks hobuseks osutus Põltsamaa rajooni Tee Kommunismile kolhoosi mära

Joonis 6. Mära Urme 3921 TA, sünd. 1944. aastal (155 — 163 — 196 — 22,0). Isa — Uhke, ema — Harita.

Virve, kellel kulus 25 km sõiduks 1 tund, 11 minutit ja 17 sekundit ehk 21,1 km tunnis.

Tori hobuse kergem tüüp — TB — on kõlblik ka ratsahobuseks, nagu on tõestanud ratsavõistlused Tallinna Hipodroomil.

Tori hobune on hea söodakasutaja. Päevase söödaratsiooniga, mis koosneb 45% heast heinast, 32% jõusöödast ja 23% juurviljast, säilitab ta tugeva töö korral oma toitumuse ja värskuse.

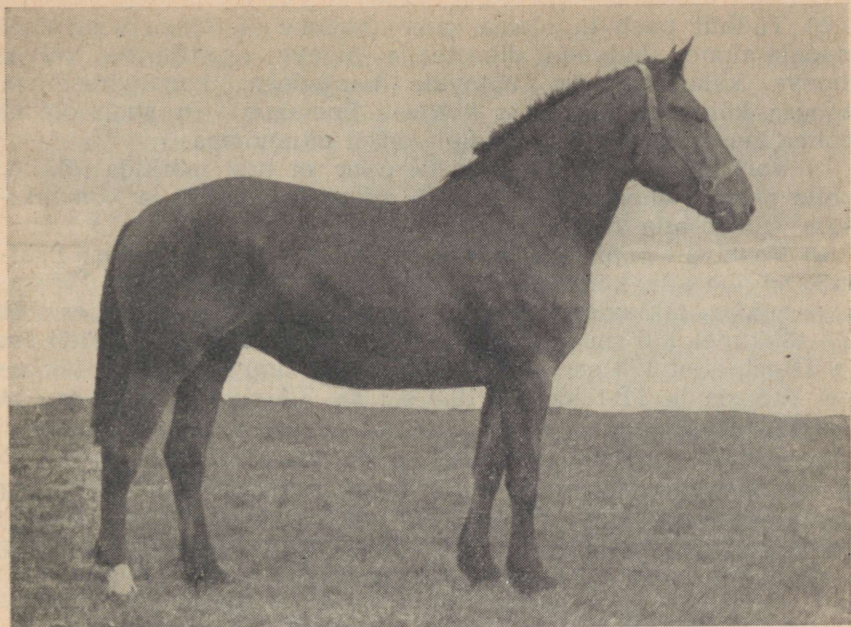
5. Tori hobuse liinid

Tori hobuse aretustöö toimub täkkude liinide ja märade perekondade järgi. Selleks, et tori hobune vastaks sotsialistliku majanduse mitmesugustele nõuetele, kujundatakse uusi liine. Pealiinide arv ulatub praegu 12-le, mis jagub kolme rühma:

1. Hetmani-liinist väljakujunenud kolm alaliini:

a) Hetman — Heldenknabe I TK 1543, (sünd. 1897. a.) — Heldenknabe II 133 T (sünd. 1913. a.) — Hingstar 317 TA (sünd. 1927. a.) liin.

b) Hetman — Harun 42 T (sünd. 1906. a.) — Halis 348 T (sünd.

Joonis 7. Mära Silvi 16422 TB, sünd. 1946. aastal (161 — 169 — 196 — 20,5).

1929. a.) — Hason 403 TA (sünd. 1932. a.) — Hernes 584 TB (sünd. 1932. a.) liin.

c) Hetman — Hyperion TK 1649 (sünd. 1901. a.) — Hasmu 129 T (sünd. 1920. a.) liin.

2. Tori hobuse parendamiseks sissetoodud täkud on andnud: Meinhardi II 43 T (sünd. 1908. a.), Tello II 63 T (sünd. 1919. a.), Arendi 64 T (sünd. 1919. a.) ja Granti 240 T (sünd. 1923. a.) liini.
3. Postjee-bretooni täkud on andnud: Uhke 573 TA (sünd. 1934. a.), Virga 571 TA (sünd. 1934. a.), Tugeva 575 TA (sünd. 1934. a.), Lootsi 649 TA (sünd. 1935. a.) ja Sammuri 569 (sünd. 1934. a.) liini.

6. Tori hobuse aretamise edasisi eesmäärke

Sotsialistliku põllumajanduse vajaduse kohaselt on tori hobuse aretamise eesmärkideks:

a) Arendada ja kujundada Eesti NSV oludele kohane põllumajanduslik tori hobune, kes oleks sööda- ja pidamistingimuste suhtes vähenõudlik, sealjuures tugeva veojõuga, vastupidav, hea veotahtega ja rahuliku iseloomuga. Ta peab olema tugev töö- ja sõiduhobune.

b) Tüübilt peab ta olema sammuhobune — tüse, massiivne, madalajalgne, kuivade lihaste ja tugeva luustikuga, kuiva, tugeva kehaehitusega, tugevate kapjadega, korrapärase ja hoogsa käiguga, taltsas ja kergesti õpetatav. Ta peab olema võimeline oma tõutuüpi kindlalt edasi pärandama.

c) Tori hobuste tõuraamatu TA-ossa ei tule märkida takke, kelle rinna sügavus on alla 50% kõrgusest turjalt ja kompaktsuse indeks alla 10,0.

d) Vastavalt boniteerimise juhendile, ei tohi tori hobuse põhimõõted olla alla: kõrgus turjalt täkkudel 150 sm, märadel 148 sm; kere pikkus täkkudel 153 sm, märadel 150 sm; rinna übermõõt TA-täkkudel 186 sm ja TB-täkkudel 178 sm, TA-märadel 184 sm ja TB-märadel 178 sm; kämbla (eessääre) übermõõt TA-täkkudel 20,5 sm ja TB-täkkudel 19,0 sm ja TA-märadel 20,0 sm ja TB-märadel 19 sm.

II. HOBUSEKASVATUSE TEADUSLIKU UURIMISINSTITUUDI JA TORI HOBUSEKASVANDUSE SAAVUTUSI EESRINDLIKU NÕUKOGUDE TEADUSE JA PRAKTIKA RAKENDAMISEL NING LEVITAMISEL

1. Hobuste paljundamise küsimuse lahendamine

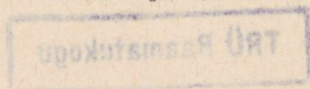
Märade tiinestumine oli Tori Hobusekasvanduses enne Suurt Isamaasõda keskmiselt 74,2%. Saksa fašistliku okupatsiooni ajal langes see 53,2%-ni. Teistes nõukogude vennasvabariikides on märade tiinestumise protsent 90 ja veel kõrgem.

Tori Hobusekasvanduse märade madal viljakus vajas kiiret tõstmist.

Märade ahtrus (mittetiinestumine) oli tingitud mitte mõnest üksikust, vaid tervest reast isas- ja emasloomade suguelundite talituslikke häireid põhjustavatest teguritest. Nõukogude eesrindlikud zootehnikud ja veterinaararstid tõendavad, et ahtruse peapõhjusteks on alatoitluse kõrval veel pidamise viletsad zoohügieenilised tingimused, teenindava personali madal erialane ettevalmistus, täkkude suur suguline koormus paaritushooajal ja märade tööga ülekoormamine.

Selleks, et avastada Tori Hobusekasvanduse märade ahtruse põhjusi, hakati kontrollima kasvanduse hobuste kasutamist, hooldamist, märade suguelundite tervislikku seisundit ning täkkude sperma kvaliteeti. Vastava tööga alustati 1947. aastast ja see võimaldas:

1. Kindlaks määrata märade õiget paaritusaega ning saavutada kõigi märade tiinestumist.
2. Avastada inda vaikseltindlevatel märadel.
3. Kindlaks teha märade suguelundite haiguslikke ja talituslikke häireid, mis võimaldab vastavat ravi.
4. Avastada varaseid, varjatud aborte.

5. Kindlaks määrata varakult märade tiinust.
6. Vähendada täkkude sugulist koormust sellega, et ebanormaalselt indlevaid märasid ei paaritata.
7. Sugutäkkude arvu vähendamist, kasutades paaritamiseks ainult parimaid (eliit-) täkke, neid eeskujulikult pidades ja söötes.

Paarituskampaania organiseerimine ja läbiviimine

Paarituskampaania edu sõltub suurel määral märade valikust täkkudele. Tori Hobusekasvanduses on selleks komisjon, mille koosseisu kuuluvad instituudi ja kasvanduse direktor, aretusala teaduslikud kaastöölised, veterinaararst ja treener. Paaridevalik toimub liinide ristamise põhimõttel, nii et Hetmani liinidesse kuuluvad täkud ja märad ristatakse postjee-bretooni liinidesse kuuluvate märade ja täkkudega. Edasi arvestatakse paaridevalikul hobuste välimikku, temperamenti, järglaste elujõulisust, vanust, vältides veresuguluse tekkimist. Esineb sugumäral mõni eelnimetatud omadus puudulikkuna (nõõritud kämmal, väike kasv, nõrk veotahe), siis valitakse talle täkk, kes seda puudulikkuda omadust on võimeline järglases parandama.

Inna avastamiseks märadel teeb kasvanduse treener iga päev (hommikul) proovitäkuga märade innaproovi.

Märade valik täkkudele toimub Toris igaks paaritushooajaks varakult, juba eelneva aasta sügisel, novembrikuul, pärast viimast tiinuse kontrolli.

Märade paarituse läbiviimiseks koostatakse kalendriline plaan. Selleks on vaja andmeid märade tiinestumis- ja loodetavate varssamisaegade kohta, samuti nende viljakuse kohta möödunud aastatel.

Paaritusele määratud märad liigitatakse Toris kolme rühma: a) esmakordselt paaritavad noormärad, b) möödunud aastatel ahtraks jäänud märad ja c) tiined — varssajad märad. See sugune sugumärade liigitamine toimub märade suguelundite üksikasjaliku loomaaarstliku uurimise alusel. Liigitaja peab teadlik olema iga oma hooldusel oleva mära suguelundite talitlusest ja seisundist.

Esimesse kahte rühma kuuluvad märad on oma suguelundite talitluselt erinevad ja vajavad seetõttu individuaalset kohtlemist. Kolmanda rühma märad paaritatakse esimesel varssamisjärgsel indlemisel, arvestades seejuures paarituse momendi määramisel märade eelnenud aastate varssamisjärgse innaaja kestust ja iseloomustavaid tunnuseid.

Noor- ja ahtrate märadel (esimene ja teine rühm) korraldatakse täielik suguelundite uurimine, mille alusel määratakse nad paaritamisele, paaritamiseks ettevalmistamisele või vajaduse korral ravimisele, paremale söödale ja kergemale tööle.

Kui noor- ja ahtrate märade ind kulgeb loomulikult, siis paa-

ritatakse neid varakult, juba jaanuaris, nende esimese innaaja ilmumisel. Sel teel väheneb esiteks täkkude suguline koormus kevadisel paaritushooajal, teiseks kui märad esimesel innaajal ei tiinestu, jääb paaritushooaja vältel aega nende uueks paari tamiseks ja tiinestamiseks.

Uue paaritustehnika rakendamine ja kunstlik seemendamine

Märade suguelundite uurimise põhjal on võimalik rakendada õiget paaritustehnikat. Esimesel innapäeval paaritatakse ainult lühiindlejaid märasid, pikemalt indlejad paaritatakse teisel, kolmandal või neljandal innapäeval, olenedes inna välistunnustest ja emakasuudme avanemisest ning tupe lima laadist. Indleb ühel päeval rohkem kui üks mära, või tuuakse korruga mitu (3, 4 või rohkem) kolhoosi mära Tori paarituspunkti paaritamisele, siis kasutatakse kunstlikku seemendamist. Kunstlikul seemendamisel on täku ühekordse spermahulgaga võimalik tiinestada kümme ja rohkemgi mära.

Et tõsta märade tiinestust, on tingimata vajalik teostada kordamispaaritusi ühel ja samal innaajal kuni ägeda indlemise vaibumiseni. Kordamispaaritusi tuleb teostada iga 36—48 tunni järel, olenedes täku sperma väärtusest ja säilivusest. Juhul, kui täku seemnerakud ei ela üle 24 tunni, tuleb paaritust korrata ka iga päev. Ägeda indlemise vaibumisel korratakse paaritust ainult sel puhul, kui mära emaka suue on endiselt avanenud 3—4 sõrme laiuselt.

Sellise õige paaritustehnika rakendamisega välditakse täkkude liigset sugulist koormamist, mis tekib pikaltindlejaid märasid iga päev paaritades. Uhtlasi on võimalik vähemväärtuslikke takke paaritusvõrgust kõrvaldada ja saada märade kõrget tiinestumisprotsenti ainult eliittäkkude õige kasutamisega.

Sugutäkkude söötmine ja hooldamine paaritushooajal

Sugutäkkude söötmisele ja hooldamisele pannakse Tori Hobusekasvanduses suurt rõhku. Maksimaalse veojõu võistluse 1950. a. tšempion täkk Uhur 1625 TA saavutas tšempioni tiitli 3-aastase noorhobusena eeskujuliku söötmise, pidamise ja treenimise tulemusena.

Uhur, kelle eluskaal on 745 kg, saab paaritushooajal päevase söödaratsiooniga:

Põldheina	10,0 kg
Söödapeete või -porgandeid	5,0 "
Kaerasõmerikku	5,0 "
Nisukliisid	2,0 "
Linakooke	1,0 "
Keedusoola	65 g
Söödakondijahu	80 "

Loomse söödana antakse Uhurile 5—10 liitrit lõssi päevas. Päevane söötmine kord on järgmine:

Kell	5.00	põldheina $\frac{1}{4}$	normist
"	7.30	juurvilja $\frac{1}{2}$	"
"	8.00	jootmine	"
"	8.15	jõusööta $\frac{1}{3}$	"
"	8.30—12.00	treening ja puhastamine	
"	12.00	põldheina $\frac{1}{4}$	normist
"	13.30	juurvilja $\frac{1}{2}$	"
"	14.15	jootmine	"
"	14.30	jõusööta $\frac{1}{3}$	"
"	14.45—17.00	jalutamine, puhastamine ja tallide korrastamine	
"	17.00	põldheina $\frac{1}{4}$	normist
"	17.45	jootmine	"
"	18.00	jõusööta $\frac{1}{3}$	"
"	21.30	põldheina $\frac{1}{4}$	"

Nii talvel kui suvel toimub hommikupoolel treening, kuna õhtupoole viibivad täkud jalutuskooplis, või vastupidi. Tallis on täkkude sulud avarad (4×4 m), lubjatud, õhu- ja valgusküllased. Täkkude puhastamine toimub 2 korda päevas, hommikul ja õhtul.

Täkkude sugulise koormuse määramine

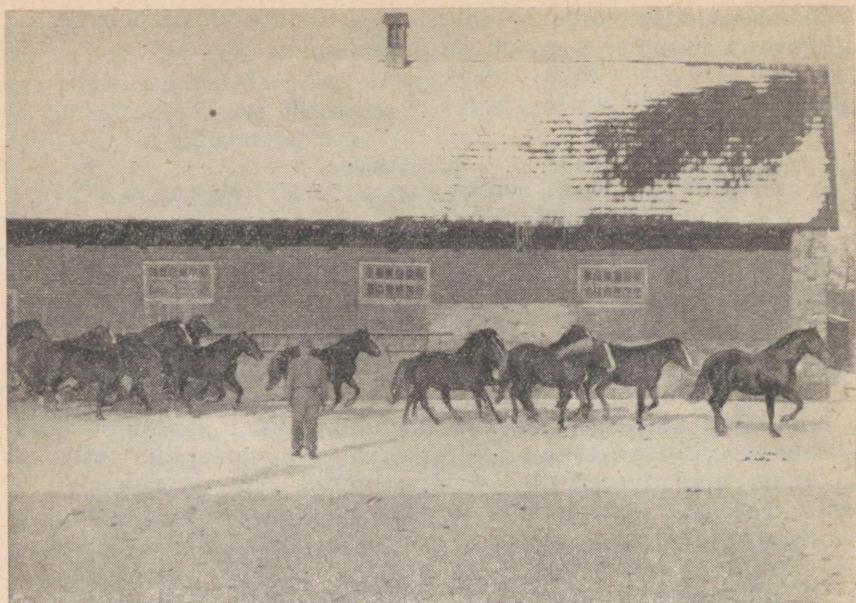
Täku suguline koormus ehk paarituste arv sõltub mitmesuguseist tegureist:

1. Täku vanusest ja toitumisest.
2. Märade suguelundite tervislikust seisundist, suguelundite talitlusest ja märade toitumisest ning tööl kasutamisest.
3. Täku paaritushooajaks ettevalmistusest.
4. Täku sperma kvaliteedist, eriti spermaozoidide ehk seemnerakkude säilivusest (mida pikem on seemnerakkude säilivus, seda harvemini on vaja korduspaaritust).
5. Paaritushooaja kestusest.

Kehaliselt täiskasvanud heas toitumisest täkud paaritavad Toris 2 korda päevas, hommikul ja õhtul, vähemalt 9-tunnise vaheaja järel, ilma sperma väärtuse halvenemata. Täkkule antakse paaritushooajal nädalas üks puhkepäev. Paaritushooaja jooksul on täkud (Uhas, Uksu, Halvak) paaritanud üle 100 mära ilma suguvõime halvenemiseta ja tervislikke häireid avaldamata. Noorte, 3-aastaste, ja vanade, üle 18-aastaste täkkude paarituskoormus on tavaliselt $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ täisealise täku koormusest.

Sugutäkkude treenimine

Täkkude suguvõime on tihedas seoses treenimisega, selle kestuse ja viisiga. Treening peab olema igale täkkule individuaalne. Üleliia väsitav treening, samuti ka liikumise täielik puudumine, mõjuvad kahjustavalt sugulisele tegevusele. Tree-

Joonis 8. Tori Hobusekasvanduse 1,5 ja 2 aasta vanused täkk-sälud rühmatreeningul jooksuõuel.

Joonis 9. Individuaaltreening köie otsas.

ner sm. I. Tali arvestab täkkude treenimisel nende temperamenti, tervist, söötmis- ja pidamistingimusi ning sugulist koorust. Ta annab igale tükule eri treeningu.

Toris kasutatakse täkkude treenimiseks järgmisi viise:

- a) Koplitreening — täkk viibib kas üksinda või koos teistega iga päev pärast paaritust koplis 1—2 tundi või rohkem, nagu päevakord lubab.
- b) Rühmatreening — täkke jooksutatakse rühmana ringikujulisel jooksuõuel 15—30 minutit kuni nende kergelt märjaks jäämiseni.
- c) Treening kõie otsas üksikult samal jooksuõuel.
- d) Rakmetreening 5—10 km vahemaal.
- e) Ratsatreening samal vahemaal.

Parim treenimise viis on vaba liikumine koplis. See on vajalik kõigile sugutäkkudele, vaatamata nende vanusele ja sugulisele koormusele. Tori kogemused on tõestanud, et koplis viibimine ja liikumine on vajalik eriti vanadele sugutäkkudele. Juba värske õhk ja valgus on iseendast ergutajaiks, treenides, tugevdades organismi elujõudu ja ergutades ühes sellega ka sugurakkude tekkimist.

Tiinuse varane kindlaksmääramine

Kuni 1950. aastani ei rakendatud Eesti NSV-s laiemas ulatuses märade tiinuse varast kindlaksmääramist, teistes vennasvabariikides aga teostatakse seda süstemaatiliselt juba palju aastaid. Märade tiinuse varase kindlaksmääramise esimene kursus toimus Toris 23.—30. juunini 1950. a., millest võtsid osa endiste maakondade peaveterinaararstid.

Tori Hobusekasvanduses teostatakse märade tiinuse varast kontrolli alates 1948. aastast. Märade tiinust kontrollitakse kandeaja esimesel poolel vähemalt kaks korda. Kolmas kontroll toimub karjamaaperioodi lõppedes.

Tori Hobusekasvanduses saadud kogemusi tutvustatakse veterinaararstidele, zootehnikutele, kolhooside paarituspunktide juhatajatele, hobusefarmide juhatajatele ja tallimeestele vastavatel kursustel, samuti ka otse kolhoosides.

Ahtruse põhjuste selgitamine ja nende kõrvaldamine

Tori Hobusekasvanduses olid esimestel aastatel pärast Suurt Isamaasõda umbes 30% määrasid ahtrad. Märad indlesid korrapäratult, pikaajaliselt ja vaatamata korduvatele paaritustele ei tiinestunud. Mitmeid neist paaritati paaritushooaja kestel 20 ja rohkemgi korda (Herli, Ulva jt.), kuid nad jäid ikkagi ahtraks.

Uurimisel aga leiti, et nende suguelundid on normaalselt arenenud.

Jälgides seesuguste ahtrate märade töökoormust, toitumust ja söödaratsioone, selgus, et ahtrus oli tingitud majanduslikest põhjustest. Need märad olid tööga üle koormatud ja kannatasid alasöötmise all. Kui samad märad määrati kergematele töödele ning organismi vajaduste kohaselt tugevale ja täisväärsele söödale, siis pärast kosumist ning toitumuse paranemist tiinestusid need märad kõik eranditult.

Teiste märade korrapäratu inna põhjuseks oli aga nende täielik tegevusetus (Tanna jt.), mille tõttu nende lihased, koed ja sidemed lõtvusid ning kogu organism nõrgenes. Suunates nad normaalse tööjõuga tööle ning määrates neile organismi vajaduste kohased täisväärsed söödaratsioonid, saavutati neil normaalne ind ning nad tiinestusid esimesel paaritusel.

Märade ahtrust Toris põhjustas ka tol ajal rakendatav vananenud ja ebaõige, kodanlikust ajast pärinev paaritusviis. Inna avastamiseks kasutati ainult proovitäkku ja paaritati väliste innatunnuste alusel, süsteemita, sageli üksteisele järgnevatel päevadel või isegi kaks korda päevas (hommikul ja õhtul). Niisugune paljukordne paaritamine kestis talvel ja varakevadel sageli nädalaid ning kurnas välja täkud juba enne paaritushooaja algust.

Märade ahtrust põhjustas Toris ka asjaolu, et täkkude sperma väärtus oli kontrollimata. Alates 1949. aastast toimub igal aastal hiljemalt üks kuu enne paaritushooaja algust täkkude sperma kontrollimine. On täku sperma väärtus nõrk, parandatakse seda veel enne paaritushooaja algust täkule tugeva ja täisväärse söödaratsiooni andmisega, vastava treenimisega ning vabas õhus liikumisega. Selliselt valmistati 1950. aastal ette paarituspunktidest toodud täkud Loois ja Uhlar, kelle sperma oli halva pidamise ja ühekülgse söötmisega muutunud alaväärtuslikuks.

Ülaltoodust selgub, et kõigi ahtruse põhjuste hulgas on tähtsamaiks alatoitumus ja ühekülgne sööt ning ka puudulik liikumine. Valgu vähesuse korral söödaratsioonis areneb organismis pikaldane valgunalg, mis häirib normaalset ainevahetust. Seesuguse valgunalja suhtes on suguparaat ühes sisesekretsiooni näärmetega tundlik. Talituslikke häireid suguelundites põhjustab samuti vitamiinide, peamiselt E-vitamiini, ja mineraalainete puudus.

Märade E-vitamiini vajadus talvel (suvel saavad nad seda hajassöödast) kaetakse Toris idandatud nisu- ja kaeraterade lisamisega jõusöödale 0,5—1,0 kg päevas. Idandatud teri hakatakse märadele söötma juba detsembris. Teisi vitamiine antakse talveperioodil söödale kalamaksaõli lisamisega. Mineraalsöödadest antakse kondijahu, söökriiti ja kaltsiumkloriidi, viimast vesilahusena jõusöödasse lisatuna.

Kuni 1949. aastani uuriti suguelundeid täielikult ainult Tori Hobusekasvanduse märadel. Alates 1950. aastast tehakse seda instituudi vastava ala eriteadlaste poolt ka Vändra ning osalt Pärnu rajooni kolhooside mittetiinestujail märadel. Uhes sellega antakse kolhooside tallimeestele juhendeid märade ravimiseks ja paaritamise korraldamiseks.

2. Varssamise läbiviimine

Tiinete märade hooldamine ja söötmine

Vanem tallimees Jakob Palmiste, kes töötab Tori Hobusekasvanduses üle 20 aasta, seletab: „Kodanliku korra ajal peeti tiineid märasid kogu talve tallides sumbunud õhus ja kitsastes sulgudes. Nad said ainult juhuslikult väljas liikuda, sest korrapärast väljas jalutamist talveperioodil ei korraldatud. Tol ajal öeldi, et mida soojem tall, seda parem. Sügisel topiti kõik õhutorud kinni, mille tagajärjel tallid muutusid niiskeks ja umbseks. Selle tõttu, et märad seisid nädalate ja kuude viisi sõnniku peal umbses õhus, arenes neil südametegevuse loigus, ainevahetuse rikked, lihastiku lõtvus ja emakoja nõrkus. Kõik see põhjustas raskeid sünnitusi ja sünnitusjärgseid haigusi.

Tiinetel märadel pundusid jalad ja rinna- ning kõhualune, arenesid udarapõletikud. Varsad sündisid nõrkadena ega suutnud iseseisvalt imeda. Neid tuli imemisel abistada või koguni märalt lüpstud piimaga joota. Varssu oli vähe, palju vähem kui praegu, kuid nendega nähti väga palju vaeva. Et varsad sündisid nõrkadena, siis oli ka nende surevus suur.“

„Nüüd on meid, tallimehi,“ kõneleb sm. J. Palmiste, „tutvustatud nõukogude eesrindliku zootehnilise teaduse saavutustega. Meie teame, et esimene nõue on tiineid märasid mitte hellitada, nad peavad tiinus- ja imetamisperioodil saama palju värsket õhku ja valgust, neile tuleb võimaldada liikumist.“

Sm. J. Palmiste laseb tiined märad pärast määrusekohast töölt vabastamist talvel iga päev 3—4 tunniks koplisse ja suvel kogu päevaks lähedalasuvale karjamaale. Raskemate, sammutüübiliste märadega sooritab ta kergeid, lühiajalisi tallilähedasi vedusid, kuna need on loiumad ja väljas olles iseseisvalt palju ei liigu. Selleks, et loode saaks igakülgsest areneda, tuleb tiinet mära sundida liikuma. Viimasel paaril nädalal enne loodetavat varssamist, või kui varssamiseelsed nähtused, piima tekkimine nisadesse, lihaste lohustumine mõlemal pool ristluud, kõhu allavajumine, kiirendatud pulss ja hingamissagedus, vihjavad peatsele varssamisele, talutab sm. J. Palmiste neid käekõrval 0,5—1,0 tundi päevas.

Tiinete märade koplisse laskmisega on sm. Palmiste väga ettevaatlik. Rühmiti laseb ta välja ainult rahuliku iseloomuga

märasid. Närvilisi ja lööjaid märasid laseb ta jalutama üksikult ja hoiab neid eraldi tarandikus. Eriti on ta ettevaatlik talvel libeda jääga, sest kukkumised võivad tiinetel märadel põhjustada kergesti aborte.

Tori Hobusekasvanduses omistatakse suurt tähelepanu tiinete märade söötmisele täisväärsete söötadega. Hoolitsetakse, et loode ja tema kandja saaksid hästi toidetud, sest kandmisajal moodustab emaslooma organism arenevale noorloomale väliskeskkonna, mis mõjutab otseselt tema arengut.

Tiinete märade (ka kõigi teiste hobuste) söõtmine Toris on normaeritud. Söötmine ja tallitööd toimuvad kindlaksmääratud kellaegadel.

Koresöötadest kasutatakse põhisöödana põldheina ($\frac{1}{2}$ liblik-õielisi + $\frac{1}{2}$ kõrrelisi), kultuurniiduheina ja suviviljapõhku. Söödaratsioonide maitsevuse, mahlakuse ja seeduvuse parandamiseks lisatakse söödaporgandeid, -peete ja -kaalikaid.

Seni hobuste söötmisel vähekasutatud toorsööta — kartuleid — on Tori Hobusekasvanduses eduga söödetud tiinetele märadele, noor- ja tööhobustele. Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimisinstituudi poolt korraldatud kartulite söötmise katsed 1947.—1951. a. Toris tõendavad, et kartuleid võib tööhobustele ja märadele varases tiinusjärgus sööta aurutatult 12—14 kg päevas. Tooreste kartulite päevaseks annuseks on 5—10 kg. Tiinuse teisel poolel söödetakse 7—8 kg aurutatud või 5—6 kg tooreid kartuleid päevas.

Jõusöötadest kasutatakse põhisöödana kaera (jämehahuna või sõmerikuna), nisukliisid ja õlikooke. Viimastest on osutunud parimateks lina- ja sojakoogid. Neid on parem sööta märadele, sugutäkkudele ja noorhobustele.

Mineraalsöötadest kasutatakse keedusoola, söödakondijahu ja kaltsiumkloriidi.

Tiineid märasid, kelle eluskaal on 575—600 kg, söödetakse järgmiste söödaratsioonidega:

I	II
Põldheina . . . . . 7,0 kg	Põldheina . . . . . 7,0 kg
Söödapõhku . . . . . 3,0 "	Söödapõhku . . . . . 3,0 "
Söödajuurvilja . . . . . 10,0 "	Kartuleid . . . . . 5—6 "
Kaerasõmerikku . . . . . 2,5 "	Kaerasõmerikku . . . . . 2,5 "
Nisukliisid . . . . . 1,0 "	Nisukliisid . . . . . 1,0 "
Õlikooke . . . . . 0,5 "	Õlikooke . . . . . 0,5 "

Imetavate märade söödaratsioonides, olenevalt nende söödarabest, suurendatakse jõusööda koguseid.

Mineraalsöötadest antakse 50—60 g keedusoola ja 70—80 g söödakondijahu päevas ja perioodiliselt kaltsiumkloriidi vesilahusena.

Tiinete ja imetavate märade suvine söötmine toimub karjaviisiliselt koplites.

Märade varssamisaja lähenemist kontrollib viimasel tiinusekuul instituudi katsetehnik Asta Adamson iga päev kaks korda, hommikul ja õhtul kindlatel kellaaegadel. Instituudi poolt 1949.—1951. a. korraldatud kontrollvaatlustel on selgunud, et 75%-l tiinetel märadel tõuseb pulsi sagedus tiinuse viimasel nädalal 50-lt (missugusel kõrgusel ta püsib kogu tiinuse teisel poolel) 60—70-le ja mõnel isegi 80-le ning kõrgemale minutis. Hingamise kiirenemine on vähem märgatav, kuid vahel tõuseb 30-le ja enam korrale minutis.

Kui mõnel tiinel märal pulss ja hingamine on kiirenenud tüüpiliselt, mis laseb oletada peatset varssamist, teatab sm. A. Adamson sellest vanemtallimehele ja valvurile, kes viivad mära poegimistalli ja võtavad ta erilise valve alla. Poegimistall asub eraldi, hoitakse sagedase lupjamisega puhas ja varustatakse rikkalikult allapanuga. Märade poegimisperioodil on seal ööpäevane valve.

Varssade vastuvõtmist teostab vanemtallimees J. Palmiste, kes annab ka esmaabi. Raskete sünnituste korral pööratakse abisaamiseks veterinaararsti poole. Kõik varsad kaalutakse kohe pärast sündimist. Teisel päeval pärast varssamist viiakse mära koos varsaga oma alalisse talli tagasi, selleks et ruumi anda uuele varssajale märale.

Esimestel elunädalatel on varsa haigestumine ja nakkuse oht kõige suurem, sellepärast on sulu puhtus peamisi nõudeid. Seederikete vältimiseks söödetakse mära esimestel päevadel pärast varssamist mõõdukalt, ainult kore- ja toorsöötadega, ja alles 5.—7. päevast alates saavad märad täieliku söödaratsiooni.

Sellise kontrolli ja valvsuse tõttu pole viimastel aastatel Tori Hobusekasvanduses esinenud ühtegi ootamatut varssamist, õnnestust ega varssade suremist. Vanemtallimees sm. J. Palmiste sai 1950. aastal temale kinnistatud 28 märalt 26 varsa, mille eest talle anti medal „Eeskujuliku töö eest“.

Märade soodsate pidamistingimuste tõttu tiinuse perioodil on varssade keskmine sünnikaal tõusnud 50—55 kg-le.

3. Noorhobuste suunatud kasvatamise viise

Varssade kasvatamine madala temperatuuriga karastamismeetodil

Vastsündinud varssu peetakse sageli soojas tallis kartusest, et nad võivad külmetusest haigestuda. Sm. J. Palmiste peab, väljudes oma kogemustest, seda iganenud vaateks, sest just vastupidi — haigestuvad soojas, umbses ruumis hoitavad varsad. Nad arenevad nõrgalt ja muutuvad haigustele vastuvõtli-

kuks. Pealegi levib soojas umbes tallis nakkust tekitajaid pisi- kuid rohkem kui külmas ja värske õhuga ruumis. Kui soojas hoitud varss saab vähe külmetada või tuuletõmbust, võibki ta sellest juba tõsiselt haigestuda.

Tori Hobusekasvanduses käivad varsad talvel, alates 3—4 päeva vanusest, tallilähedases koplis iga päev jalutamas. Esimesel päeval kestab jalutuskäik 15 minutit, mida päev-päevalt pikendatakse. Alates 10-päevasest vanusest, viibib varss väljas juba 2—3 tundi. Varssade külmetumist pole karta, kuna nad külma tundes jooksevad ja hüplevad. Nad proovivad juba varakult üksteise võidu oma jooksu kiirust.

Varssade pidamine jahedas, kuivas, avaras ruumis ja nende igapäevane väljasviibimine ka talvekuudel on parimaks vahendiks varssade nakkushaiguste tõrjeks.

Sm. Palmiste eeskujul rakendab varssade karastamist ka tallimees Juuli Sõmer ja teised. J. Sõmer kasvatas 1950. aastal temale kinnistatud 10 määralt 10 varssa kuni võõrutamiseni, mille eest talle anti medal „Eeskujuliku töö eest“.

Noorhobuste treenimine ja selle tulemused

Tallimehed pühendavad Toris varssade harjutamisele ja kohtlemisele suurt tähelepanu. Nad harjutavad neid puhastamisega, jala ülesvõtmisega, kapjade puhastamisega ja värkimisega, päitsete pähepanemise ning käekõrval talutamisega.

Noorhobuste jooksutreenimine algab juba pärast võõrutamist, s. o. 6-kuuselt, töötreenimine aga 2-aastaselt.

Treenerite I. Tali ja G. Verniku ülesanne on noorhobuste treenimine ning tööle õpetamine. Alates 1947/1948. aastast, on I. Tali ja G. Verniku töötulemused muutunud iga aastaga paremaks. Hobuste maksimaalne veojõud, kiirus ja vastupidavus on aasta-aastalt tõusnud.

Noorhobuste süstemaatiliseks treenimiseks on ette nähtud sügisest kuni kevadeni 6 päeva nädalas. Treenimine toimub rühmiti:

- I rühm — võõrutatud täkkvarsad
- II „ — „ määraarsad
- III „ — 1 ja 2 aasta vanused täkksälud
- IV „ — „ määrasälud
- V „ — täkksälud alates 2 aasta vanusest
- VI „ — määrasälud alates 2 aasta vanusest kuni tiinestumiseni

Treenimise viisideks on:

- a) igapäevane vaba liikumine koplites, karjamaal või põldudel;
- b) rühmatreening jooksuõuel iga päev 20—30 minutit vahelduva allüüriga (tempoga) sammu-, traavi- ja galoppiliikumisena, kuni kergelt märjaks jäämiseni;

c) individuaaltreening rakmetes — üksik- ja paarisrakendis;

d) töötreening — mõõdukas töö põllul ja veos.

Rühmatreeninguks kasutatakse Toris vastavat jooksuõue, kus ringikujulise jooksuraja pikkus on 150—200 meetrit. Iga-päevasel treenimisel läbivad varsad ja sälud seal 5—10 kilo-meetrit. Sügisel, treeningu algul on vahemaa lühem (5 km), mida pikendatakse järk-järgult kuni 10 kilomeetrini.

Noorhobuste treenimine nõuab treenerilt suurt kannatust ja hobuste temperamendi tundmist, selleks et neis arendada vaja-likke harjumusi. Kui silitamist ja jala ülesvõtmist harjutatakse imiku eas, päitsete pähepanemist, sõime külge sidumist ja käe-kõrval talutamist pärast võõrutamist, siis suulisi ja rakmeid kandma peavad harjuma sälud 1—2 aastasel. Talvel esimese lumeteega õpetatakse 2—2,5 aasta vanuseid sälgusid ree ette rakendatult vedama ja sõitma.

Treenerid I. Tali ja G. Vernik kohtlevad noorhobuseid rahu-likult, kannatlikult, sundides neid liikuma energilise ja pika sammuga.

Noorhobuste sellise treenimisega, koos tugeva ja täisväärse söötmise ning eeskujuliku pidamisega, on Tori Hobusekasvan-duses saavutatud väga häid tulemusi. Noorhobused on alati terved, värsked, elavad ja energilised. Nende kasvuenergia on väga hea.

Süsteemaatilise, hobuse individuaalsele arengule kohandatud treeningu ja tugeva söötmise tõttu saavutasid Toris 1948., 1949. ja 1950. aastal sündinud noorhobused järgmisi keskmisi keha-mõõteid:

	Kõrgus turjalt (kt.) sm	Kere pikkus (kpk.) sm	Rinna ümber- mõõt (rü.) sm	Kämbla ümber- mõõt (kü.) sm	Elus- kaal kg
1-aastased täkksälud	142,7	145,3	164,3	19,7	395,4
1-aastased märasälud	138,8	141,3	159,7	18,5	368,4
2-aastased täkksälud	146,6	151,3	179,9	20,1	487,9
2-aastased märasälud	146,4	152,3	173,3	19,5	453,1

Tori Hobusekasvanduse hobused on saavutanud maksimaalse veojõudluse katsetel järgmisi tulemusi:

Halis,	sünd. 1929. a.,	maksimaalne koorma raskus	— 11 094 kg
Uhas	" 1941	" "	— 7 459 "
Uhur	" 1947	" "	— 9 030 " (kolme- aastasena)
Hirgo	" 1939	" "	— 7 815 "
Tannur	" 1941	" "	— 7 087 "
Halvak	" 1946	" "	— 9 530 "
Ulmi	" 1944	" "	— 9 530 "

Joonis 10. Tori Hobusekasvanduse võõrutatud varsad kultuurkoplis.

Kombineeritud pikamaa veo- ja sõiduvõistlustel läbis tõumära Halve veol kruusatud teel 25 km vahemaa 1388 kg raskuse koormaga (2,5 korda raskem Halve eluskaalust), nelja rattaga töövankril 3 tunni 22 minuti ja 50 sekundiga ehk 7,4 km tunnis. Sama hobune läbis 3-tunnise puhkuse ja söötmise järel uuesti 25 km vahemaa traavisõidul sama vankriga, mille koormaks oli nüüd 347 kg, 1 tunni ja 29 minutiga ehk 16,9 km tunnis.

Noorhobuste söötmine

Erilist rõhku pannakse Tori Hobusekasvanduses noorhobuste söötmisele. Varssadele, alates sündimisest kuni 1 aasta vanuseni antakse vabalt head liblikõielist heina; jõusööta hakatakse andma alates teisest elunädalast. Esimesel kuul tõuseb jõusööda päevane norm 0,5 kg-ni; edasi lisatakse igal vanusekuul päevas 0,5 kg. Pärast võõrutamist tõuseb jõusööda norm täkkvarssadel 4,5 kg-le ja märavarssadel 4,0 kg-le. Nõrgematele antakse kalamaksaõli.

Toorsöödana antakse söödaporgandeid 3,0—5,0 kg päevas.

Noorhobuste süvine söötmine toimub karjaviisiliselt koplites. Viimased on piiratud latt-taradega ja varustatud joogikohtadega (kaevudega).

Noorhobuste karjatamine algab tavaliselt maikuu viimasel kolmandikul ja lõpeb oktoobri lõpul.

Noorhobused on ka öösel väljas tarandikus. Nagu näitavad kogemused, on nende kasvuhoog, areng ja vastupanu haigustele selle tõttu märgatavalt tõusnud.

Suve teisel poolel lisandub karjamaadele põldheina ja kultuurniidu ädal. Põuastel aastatel, millal karjamaade toodangud on madalad, antakse noorhobustele ka suvel jõusööta — kaera-sõmerikku 1—2 kg päevas.

Tugeva söötmise tõttu on Tori Hobusekasvanduse tori tõugu sälgede ööpäevakeskmised kaalujuurdekasvud 1,25—1,75 kilogrammi. Uhtlasi tõstab tugev söötmine ja eeskujulik pidamine noorhobuste varavalmivust, nii et neid võib hakata kasutama 2,5-aastaselt kergel tööil ning suguhobustena.

4. Söödabaasi organiseerimine

Tori Hobusekasvanduses toimub hobuste söötmine peamiselt majandis endas toodetavate söötadega. Selleks on külvikorras põhikultuurideks söödakultuurid. Võrdlemisi suur osa põllumajanduslikust maast on rohumaade — heina- ja karjamaade all. Heina- ja karjamaade võsast puhastamise ja pealtväetamisega on juba alustatud ja seda tehakse tulevikus laialdases ulatuses.

Lähemad ülesanded söödabaasi korraldamisel on farmilähedase külvikorra sisseseadmine, lisaks senisele põllukülvikorrale, suvise karjatamise parandamiseks kultuurkoplite rajamine ja looduslike heina- ning karjamaade suurelatuslik kultiveerimine. 1950. aastal küniti üles 18 ha uudismaad, 1951. a. 30 ha ja 1952. a. künatakse üles 35 ha looduslikku heina- ja karjamaad.

Loomakasvatuslike tööde mehhaniseerimiseks näeb kasvanduse väljaarendamise plaan ette lähema kolme aasta jooksul tallidesse hobuste automaatjootmise sisseseadmist, kartulite pesemise, aurutamise ja söödateravilja jahvatamise ning transportimise mehhaniseerimist. Karjalaudatööde mehhaniseerimisel näeb plaan ette üleminekut lähema kahe aasta jooksul masinlõpsile.

5. Võitlus haigustega

Haiguste ärahoidmine

Tori Hobusekasvanduse vanem veterinaararsti O. Tamme kogemustel oli kasvanduses veterinaarseist probleemidest sõjajärgseil aastail teravaimaks varssade surevuse likvideerimine. Sagedama surmapõhjusena esines varssade halvatus, mille ravi kodanlikul ajal kasutatud raviviisidega ei andnud

tulemusi. Esinesid veel varssade kõhulahtisus, soolteussid ja tiirud.

Nimetatud haigustest vabanemiseks võeti kõigeesemalt tarvitusel haigusi ärahoidvad abinõud. Kõikjal peetakse nüüd piinlikku puhtust. Tallid lubjatakse üks kord aastas üle, poegimiste tall koguni kaks korda aastas. Sõnnik veetakse välja iga kahe kuu tagant, mispuhul sulgude põrandad desinfitseeritakse värskestkustutatud lubjaga. Noorhobuseid ja tiineid ning imetajaid märasid peetakse suvel laagri viisilisel. See võimaldab tallide põhjalikku puhastamist ja remontimist. Varssade külmaga karastamisest oli kõnet eespool.

Allapanuks kasutatakse lisaks põhule laialdaselt turvast. Viimase suur imendav toime võimaldab hoida hobuste sulud kuivad ja talliõhu ammoniaagivaba. Samuti pidurdab turvas pisikute arenemist sõnnikus.

Uusimate raviviiside kasutamine

Otsese ravivahendina kasutatakse varssade halvatusel puhul penitsilliini. Viimase abil likvideeriti varssade halvatus juba 1948. a.

Varssade kõhulahtisus, mis kaasub enamasti ema innale, pidurdab varssade arengut ning võib pikemat aega kestes põhjustada neil teiste haiguste tekkimist. Viimastel aastatel, tänu nõukogude uute ravimite kasutuselevõtmisele, kulub varsa tervistamiseks kõhulahtisusest vaid 2—3 päeva. Varssade kõhulahtisuse raviks kasutatakse Tori Hobusekasvanduses ftalasooli, disulfaani ja sulfidiini. Nende ravitoime on eriti hea siis, kui neid kasutatakse koos kalamaksaõli ja kaltsiumiga, rakendades samaaegselt ema vere süstimist.

Märadele, kellel esineb kalduvust mittenakkuslikele abortidele, kasutatakse aborte ärahoidva abinõuna väikeste sünestrooliannuste (0,002 g) süstimist.

Hobuste usstõve ravi toimub 2 korda aastas: kevadel enne karjamaale minekut ja sügisel tallitulekul. Selleks töötatakse kõik hobusekasvanduse hobused läbi fenotiaziiniga, mis on palju kaasa aidanud hobuste toitumuse ja tervisliku seisundi parandamisele. Hobused, kelle alalist kõhnust peeti pärilikuks, on usstõvest ravimise järel viidud rahuldavasse või heasse toitumusse. Ka on pärast fenotiaziini kasutuselevõtmist kadunud rasked tiirude juhud. Lisaks sellele on märgatav veel fenotiaziini tupekatarride vastane toime, mis on kaasa aidanud märade ahtruse likvideerimisele.

6. Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimisinstituudi ja Tori Hobusekasvanduse tähtsus põllumajandusliku kultuuri tõstmisel ümbruskonna kolhoosides

Ümbruskonna kolhoosidele osutatakse märkimisväärset abi sel teel, et kasvanduse paarituspunktis võimaldatakse kolhooside märade paaritamist eliitjakkudega. Selle tulemusena on ümbruskonnal head tõuhobuste materjali. Instituudi teaduslikud töötajad koostavad ümbruskonna kolhoosidele hobusefarmide väljaarendamise plaane, abistavad kolhoose tootmis- ja finantsplaanide koostamisel ning on lektoriteks kolhoosikaadri ettevalmistamise kursustel. Instituudi juures toimuvatel mitmesugustel hobusekasvatustel kursustel (boniteerijate, farmijuhatajate ja kunstliku seemenduse tehnikute kursused) valmistatakse igal aastal ette suurel hulgal vastava ala töötajaid.

III. HOBUSEKASVATUSE TEADUSLIKU UURIMIS- INSTITUUDI JA TORI HOBUSEKASVANDUSE EESRINDLASED

Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimisinstituudi ja Tori Hobusekasvanduse kollektiiv, töötades eesrindliku nõukogude teaduse alusel, on saavutanud silmapaistvaid tulemusi. Terve rida töötajaid on tõusnud oma erialal meistriteks.

Visa ja järjekindla tööga ühises kollektiivis on alljärgnevad tublid töötajad saavutanud tulemusi, mille põhjal nad on esitanud üleliidulise põllumajandusnäituse kandidaatideks.

1. Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimisinstituuti ja Tori Hobusekasvandust juhib direktorina alates 1947. aastast põllumajandusteaduste kandidaat Martin Pärn.

Oma tegevusega Toris on M. Pärn saavutanud järgmisi tulemusi: 1949. ja 1950. a. on kasvandus täitnud ja ületanud riikliku plaani kõigis näitajais. Eriti suuri tulemusi on kasvandus saavutanud varssade üleskasvatamise arvu, karja piimatoodangu, emiste poegimise ja viljasaakide tõstmisel.

2. Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimisinstituudi füsioloogia- ja söötmissakonna juhatajaks on veterinaararst Gabriele Tehver. Praegusel ametikohal töötab ta alates 1946. a. Rakendades Tori Hobusekasvanduses märade ahtruse likvideerimiseks esmakordselt Eesti NSV-s märade tiinuse pärasoolekaudset juurdlusmeetodit koos uue, teistes vennasvabariikides kasutatava paaritustehnikaga, on ta saavutanud sel teel kasvanduse märade 100%-list tiinestumist. G. Tehver organiseerib Toris märade kunstlikku seemendamist ja levitab seda üle vabariigi.

3. Tori Hobusekasvanduse treenerid.

Joann Tali. Töötab kasvanduses 6. aasta vanusest alates, algul karjusena, hiljem tallimehena ja alates 1928. a. treenerina.

Gustav Vernik. On kasvanduse treeneriks alates 1948. a.

Nende poolt treenitud hobused on tulnud järjekindlalt igal aastal nii pikamaa- kui ka maksimaalse veojõudluse katsetel esikohtadele ja omandanud tšempioni nimetusi (Uhas, Halis, Uhur jne.).

4. Tori Hobusekasvanduse tallimehed.

Vanemtallimees Jakob Palmiste. Töötab kasvanduses alates 1931. a., algul põllutöölisena ja alates 1941. a. tallimehena. J. Palmiste on omandanud 20 a. jooksul rikkalikke kogemusi varssamistel esmaabi andmisel ja varssade üleskasvatamisel. Viimase kahe aasta jooksul ei ole varssade vastuvõtmisel juhtunud ühtegi õnnetust.

Tallimees Juuli Sõmer. Töötab tallimehena alates 1940. aastast. 1950. a. kasvatas ta võõrutamiseni üles temale kinnistatud 10-lt märalt 10 varssa.

Tallimees Olga Korbelainen. Töötab kasvanduses tallimehena alates 1948. aastast. 1950. a. kasvatas ta võõrutamiseni üles temale kinnistatud 10-lt märalt 10 varssa.

Tallimees Veldi Toode. Töötab kasvanduses tallimehena 1949. a. alates. Kasvatas 1950. a. võõrutamiseni üles temale kinnistatud 10-lt märalt 9 varssa.

Eespool toodud eesrindlike töötajate kõrged töönäitajad, samuti kui Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimisinstituudi ja Tori Hobusekasvanduse töötulemused tervikuna tulenevad kogu kollektiivi pingsast tööst, mis tugineb iga töötaja kõrgele poliitilisele teadlikkusele ning nõukogude eesrindlikule bioloogia- ja zootehnikateadusele. Instituudi ja kasvanduse töötajate poliit-hariduslike teadmiste tõstmiseks töötab igal talvel poliitkool ja endatäiendamiseks õpiringid.

Selleks, et tagada kõigile töötajaile vene keele omandamist, töötab vastav õpiring. Rööbiti teadusliku tööga täiendavad töötajad oma erialaseid teadmisi. Kõik see on loonud eeltingimused selleks, et Hobusekasvatuse Teaduslik Uurimisinstituut ja Tori Hobusekasvandus võivad neile pandud ülesandeid ka edaspidi edukalt täita.

SISUKORD

Sissejuhatus	3
I. Hobusekasvatuse Teaduslik Uurimisinstituut koos Tori Hobusekasvandusega on hobuste aretamise vabariiklikuks keskuseks	5
1. Hobusekasvatuse Teaduslik Uurimisinstituut, tema ülesanded ja tegevus	5
2. Tori Hobusekasvandus ja tema ülesanded	6
3. Tori Hobusekasvanduse asutamine ja tori hobuse kujunemise käik	8
4. Tori hobuse kirjeldus ja tähtsamad omadused	14
5. Tori hobuse liinid	16
6. Tori hobuse aretamise edasisi eesmäärke	17
II. Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimisinstiituudi ja Tori Hobusekasvanduse saavutusi eesrindliku nõukogude teaduse ja praktika rakendamisel ja levitamisel	18
1. Hobuste paljundamise küsimuse lahendamine	18
Paarituskampania organiseerimine ja läbiviimine	19
Uue paaritustehnika rakendamine ja kunstlik seemendamine	20
Sugutäkkude söötmine ja hooldamine paaritushooajal	20
Täkkude sugulise koormuse määramine	21
Sugutäkkude treenimine	21
Tiinuse varane kindlaksmääramine	23
Ahtruse põhjuste selgitamine ja nende kõrvaldamine	23
2. Varssamise läbiviimine	25
Tiinete märade hooldamine ja söötmine	25
Varssamine ja varsa vastuvõtmine	27
3. Noorhobuste suunatud kasvatamise viise	27
Varssade kasvatamine madala temperatuuriga karastamismeetodil	27
Noorhobuste treenimine ja selle tulemused	28
Noorhobuste söötmine	30
4. Söödabaasi organiseerimine	31
5. Võitlus haigustega	31
Haiguste ärahoidmine	31
Uusimate raviviiside kasutamine	32
6. Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimisinstiituudi ja Tori Hobusekasvanduse tähtsus põllumajandusliku kultuuri tõstmisel ümbruskonna kolhoosides	33
III. Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimisinstiituudi ja Tori Hobusekasvanduse eesrindlased	33

Vastutav toimetaja A. Kruus.

Kaane kujundus R. Tungla.

Tehniline toimetaja E. Plaks.

Korrektorid V. Tomberg
ja H. Merimaa.

Ladumisele antud 23. X 1951.
Trükkimisele antud 3. XII 1951.
Paber 60×92 sm, 1/16. Trükiarv
2000. Trükipoognaid 2.25. Arvutus-
poognaid 2,29. Tellimise nr. 4993.
MB-1E302.
Trükikoda „Kommunist“. Tallinn,
Pikk 2

На эстонском языке.

Опытгы Научно-исследователь-
ского института коневодства
и Конного завода «Тори» Мини-
стерства сельского хозяйства
Эстонской ССР по разведению
лошадей. Под редакцией М.
Пярна, кандидата сельскохозяй-
ственных наук.

Hind 70 kop.

A-19236

70 kop.

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00443564 2